

KANT'IN DENEYİM ANALOJİLERİNDE SÜREKLİLİK, ARDIŞIKLIK VE EŞANLILIK ANLAYIŞI

A. Suat GÖZCÜ*

ÖZ

Kant'ın I. Kritik'in "Deneyim Analogileri" olarak adlandırılan bölümü, deneyimin birliği ve genel olarak, bir bilginin olanaklı olması için algıların bağlantılarının kurulması gerektiği görüşünü içermesi bakımından önemlidir. Bu bölümde Kant, temporal özelliklerin algılarla birlikte bize verilmediğini, tersine, algıların bilme yetileri yoluyla zamanda birlik altına getirildiğini göstermeye çalışır. Bu bakımdan, deneyim analogileri, farklı temporal bölümlerdeki algıların zorunlu bağlantısıyla ilgili a priori ilkeleri içerir. Kant, deneyim analogilerinde, söz konusu temporal bağıntıları süreklilik, ardışıklık ve eşanlılık olmak üzere üç farklı zaman biçiminde inceler. Buna göre, bu çalışmada hem Kant'ın deneyim analogilerinde zamanın bu üç kavramını nasıl açıkladığı hem de nesnelerin zamanda nasıl sürdüğü, aynı şekilde yalnızca tek bir anda sınırlı olmayan görünüşlerin parçalarıyla birlikte zaman boyunca nasıl yayıldıkları gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Algı, zaman, töz, süreklilik, ardışıklık, eşanlılık, Kant.*

KANT'S VIEW OF PERSISTENCE, SUCCESSION AND SIMULTANEITY IN ANALOGIES OF EXPERIENCE

ABSTRACT

The chapter called "Analogies of Experience" in Kant's first Critique is important in terms of grounding the view that the unity of experience and the connections of perceptions must be established for a knowledge to be possible, in general. In this chapter, Kant tries to show that temporal properties are not given to us with perceptions, on the contrary, that perceptions brought together in time through faculty of cognitions. In this regard, analogies of experience contain a priori principles of the necessary connections of perceptions in different temporal parts. In the analogies of experience, Kant examines these temporal relations in three different forms of time as persistence, succession and simultaneity. So, in this study, it will be tried to show both how Kant explains these three concepts of time in analogies of experience and also, how objects persist in time and how appearances, which are not limited to only one moment, spread throughout time together with their parts.

Keywords: *Perception, time, substance, persistence, succession, simultaneity, Kant.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
alisuat.gozcu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5076-0935

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2022 Bahar, sayı: 33, ss. 179-201

Makalenin geliş tarihi: 28.12.2021

Makalenin kabul tarihi: 15.04.2022

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2022, issue: 33, pp.: 179-201

Submission Date: 28 December 2021

Approval Date: 15 April 2022

ISSN 2618-5784

Giriş

Kant, deneyim analogilerinde, temporal bağıntıların deneyimde nasıl ortaya çıktığı üzerinde durmuş ve deneyimin olanağı için algıların zaman içindeki bağlantısının gerekli (zorunlu) olduğunu, çünkü algıların kendilerinde süreklilik (kalıcı olma), ardışıklık ve eşanlılık (birlikte varolma) gibi temporal özellikler taşımadan bizde bulunduğunu ileri sürmüştür.¹ Kant'ın bu iddiası temelde, görüşlerle birlikte algılara sunulduğunu varsaydığımız temporal özelliklerin aslında algılarla birlikte bize verilmediği, tersine bizim algıları zamanda düzenlediğimiz düşüncesini içerir.² Ona göre, nesnelerin var olduğu zamanları yalnızca nesnelerin kendileri ya da zamana bakarak bulamayız.³ Dolayısıyla burada ortaya çıkan ilk soru şu olmalıdır: Algıların kendilerinde temporal özellikleri var mı? Kant'a göre bu sorunun yanıtı kesinlikle olumsuz olacaktır çünkü algılara ardışıklık, eşanlılık ve sürekliliği veren bizdeki iç duyu, imgelem ve anlama yetisinin işleyişidir.⁴ Kant açısından algılarımız bilme yetilerimizde kurallara göre sentezlenir ve algıların bu sentezi nesnenin deneyimsel bilgisinin koşuludur; aynı şekilde, algılar çoklusunun sentetik birliği de bilinçte içerilir. Ancak bu birlik bilinçte zaman yoluyla sağlansa da zamanın

¹ Bkz. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea, 2008), A177/B219.

² Kant, yalnızca görüşlerin bize dolaysız bir şekilde verilebildiğini ve kendinde-şeyler olmadığını ama yine de nesnelere olan tasarımlar olduğunu düşünür ve bu türden nesnelere de artık görülenemeyen ve bu nedenle deneyimsel olmayan, transendental nesne der. Kant'ın deneyimsel nesne dediği deneyim içinde olan, tanımlanabilir ve sınırlanabilir bir nesne (masa, kitap gibi) olarak düşünülebilir. Ancak uzay ve zaman gibi tanımlanamayan şeyler de var. Bunlar deneyimin nesnelere değildir ama daha çok deneyim onlarla olanaklı olur. Transendental nesne ise, bilme yetilerimizin soyut nesnesidir ve transendental nesneye olanaklı algıların tüm alan ve bağıntıları yüklenebilir. Bu bakımdan transendental nesnenin tüm deneyime önsel olduğu söylenebilir. Bkz. Kant, A109, A251 ve A494/B523. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nicholas F. Stang, "Kant's Transcendental Idealism," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Spring 2022 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2022), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/kant-transcendental-idealism/>. Bunun yanında, Kant'a göre birer çoklu içeren görüşler, ardışık izlenimler serisinde zamanı ayırılmasıyla bir çoklu olarak tasarımılanabilir. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A99.

³ Bkz. Eric Watkins, "Kant's Third Analogy of Experience," *Kant-Studien* 88, no. 4 (1997): 408.

⁴ Walsh, olayların kendilerinde günler, aylar, vs., gibi temporallikleriyle birlikte algılarımıza sunulmadığına vurgu yapar. Bkz. W. H. Walsh, "Kant on The Perception of Time," *The Monist* 51, no. 3 (1967): 376, <http://www.jstor.org/stable/27902039>.

kendisi algının konusu değildir, yani zaman algılanmaz.⁵ Eğer zamanın algılandığı söyleneydi, bu durumda zamanın içinde algısının olanaklı olduğu bir üst zamana gereksinim duyulurdu.

Algıların kendilerinde birbirine bağlanma ve tekil bir birlik altında bir doğa oluşturma gücü olmadığından, böyle bir bağıntının ve bu yolla, deneyimin olanaklı olması için iç duyunun formu olan zaman ve anlama yetisinin kurallarına göre algıların birbirine bağlanmaları gerekir. Kant'a göre zaman, algıların birliğinin sentezi için a priori olarak zihinde hazır bulunur.⁶ Zaman ve benzer şekilde uzay, algılardan soyutlanan kavramlar değil ama a priori verilidir ve algılama ediminden önce bu edimde algılayan özneye eşlik eder.⁷ Böylelikle, Kant'a göre görülerin ortaya çıkmasını sağlayan uzay ve zaman yoluyla uzanımlı ve temporal büyüklükler olanaklı olurken, algılama yoluyla da duysal içeriklerin ilişkisi sağlanır. Birer saf görü olan zaman ve uzay, deneyimi önceler ve deneyim ilkin onlar yoluyla olanaklı olur.⁸

⁵ Kant'ın zamanın kendisinin algılanamamasıyla ilgili görüşü hakkında oldukça önemli yorumlar ortaya çıkmıştır. Guyer, Kant'ın bu görüşünü iki şekilde gerekçelendirdiğini söyler. Bunlardan ilkinine göre, zamanın tek-boyutlu yapısından dolayı tüm anları birbirleriyle eşanlı değil ama ardışık olan bir yapıdadır ve doğrudan algılanamaz ama yalnızca zamandaki nesnelere özellikleri üzerinden dolaylı bir yolla algılanabilir; ikincisine göre ise, zamandaki görünüşlerin nesnel temporal bağıntıları dolaysız bir şekilde deneysel görülerimizle algılanamaz çünkü tasarımlarımızın temporal bağıntıları nesnelerekiyle birebir örtüşmeyebilir. Bkz. Paul Guyer, *Kant*, Routledge Philosophers (New York, NY: Routledge, 2006), 105-6. Benzer şekilde, Allison da zamanın algılanamamasından dolayı temporal düzenin yalnızca zamandaki görünüşler yoluyla sağlanabileceğine işaret eder. Bkz. Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense* (New Haven: Yale University Press, 2004), 232. Paton ise, zamanın algılanamamasının deneyimin kalıcı bir nesneye ve sonunda tüm nesnel ve fenomenal dünya için kalıcı bir tözü gereksinmesine neden olduğuna işaret eder. Bkz. H. J. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, vol. 2 (United Kingdom: George Allen & Unwin LTD, 1936), 198. Bunun yanında Broad da birçok yorumcudan farklı bir olarak, 'ardışıklık' ve 'eşanlılık' tanımının belirli bir olay çiftinin eşanlı mı yoksa ardışık mı olduğunu belirlemeye yetmediği ve böyle bir belirleme için Kant'ın ısrarla fenomenler alanında kalıcı bir süreç bulmaya çalıştığını söyler. Bkz. C. D. Broad, "XI.—Kant's First and Second Analogies of Experience," *Proceedings of the Aristotelian Society* 26, no. 1 (1926): 193-94.

⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B219. Paton'ın da işaret ettiği gibi, nesnelere temporal konumlarının belirlenimleri, imgelemin transendental sentezi yoluyla zamanda biraraya gelişleriyle ve böylece, onları a priori bir yolla bağlayan kavramlarla sağlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. J. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, vol. 2 (United Kingdom: George Allen & Unwin LTD, 1936), 170 ve 174.

⁷ Stephan Körner, *Kant* (London: Penguin Books, 1990), 37.

⁸ Kant'ın uzay ve zamanın dışımızda olmadığını düşünmesinin izleri Kritik öncesi dönemdeki çalışmalarına (Inaugural Dissertation, 1770) kadar geri gider. Kant, uzay ve

Kant, deneyim analogilerinde kendilerinde bir başkasının bağıntısını taşımayan algılar arasında bir tür ilgi kurmanın ya da onları bir bilgi altında sentezlemenin nasıl olduğunu göstermeyi amaçlar. Kant'a göre, deneyimi öncelmesi ve olanaklı kılması bakımından zaman, kendisiyle birlikte üç temel tasarım biçimini olanaklı kılar. Bunlardan ilki süreklilik, ikincisi ardışıklık ve üçüncüsü de eşanlı olmalıdır.⁹ Kant açısından zamanın bu üç modu, zaman yoluyla olanaklı olan görünüşlerin temporal bağıntılarının da kuralını içerir.¹⁰

Süreklilik ve Kalıcılık

Süreklilik, değişimin ve değişime karşı direnme ya da kalıcı olmanın birlikte düşünülmesidir. Herhangi bir nesnenin hem değişmesi hem de zaman boyunca varolması için kalıcı olan, zaman boyunca süren bir dayanak olmalıdır. Buna göre, Kant herhangi bir nesnenin zaman boyunca geçirdiği değişime karşın kendisi olarak kalmayı sürdüren yönüne töz der.¹¹ Kant hem zaman ve uzayın zihinde bulunduğunu düşünmesiyle hem de tözü kendinde şeylerin değil ama görünüşlerin varoluşlarının dayanağı ve zaman boyunca süren bir şey olarak ele almasıyla, özellikle zamanı şeylerin hareketinin sayısının ölçümü olarak kabul eden Aristoteles'ten ve şeylerin bağıntısının düzeni olarak gören Leibniz'den, aynı şekilde cisimlerden bağımsız mutlak olarak kabul eden Newton'dan büyük ölçüde ayrılır.¹² Kant, zaman ve uzayı algılarımızın öznel formları olarak

zamanın duyumdan bağımsız olduğunu ve anlayıştan türetilmediğini bu çalışmalarında da ortaya koyar. Bkz. Özgüç Güven, "250. Yılında Kant'ın Duyulur ve Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne," *Felsefe Arkivi - Archives of Philosophy*, no. 53: 134, <https://doi.org/10.26650/arcp.844123>.

⁹Kant açısından "süreklilik" [Alm. Beharrlichkeit, İng. Persistence], "süre"den [Alm. Dauer, İng. Duration] farklıdır. Süreklilik zamanın modlarından biridir, buna karşın süre ise, zamanda süren bir şeyin temporal bir büyüklüğüyle ilgilidir. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A177/B219.

¹⁰ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A177/B220. Kant'ın Kavramların Analitiği ve Transendental Diyalektik'te olduğu gibi Saf Aklın Eleştirisi'nin birkaç yerinde kullandığı "mod" (modus) terimini herhangi bir şeyin (kavramın, görünün vb.) içinde bulunduğu özel bir kullanımı ya da için bir belirlenimi olarak düşünülebilir. Karşılaştırma için bkz. H. J. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, vol. 1 (United Kingdom: George Allen & Unwin LTD, 1936), 85.

¹¹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A182.

¹² Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A181/B224. Kant, nesneye ilişkin kavramlarımızı transendental düzeye çıkardığımızda, örneğin, bir evin kendinde-şey değil ama sadece bir görünüş, yani transendental nesnesi bilinmeyen bir tasarım olduğunu anlayabileceğimizi söyler. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A191/B236. Paton'ın işaret ettiği gibi, zaman ve uzay kendinde-şeylerin değil ama bilen öznenin doğasına dayanır. Bu nedenle, temporal

düşündüğünden, görünüşlerin dünyası ile kendinde şeyler arasında kesin bir ayrım yapar.¹³

Kant, zamanda kalıcı olanı ya da süregelenı açıklayabilmek için tözlerden söz eder.¹⁴ Kant'a göre töz, bizim dışımızdaki herhangi bir şeyin, bir kendinde varlığın temelinde yatan ve onun yine bizden bağımsız bir zamanda sürmesini sağlayan bir dayanak değildir. Diğer bir söyleyişle, özellikle Kant'ın birinci analogide üzerinde durduğu gibi, töz metafiziksel anlamdaki bir töz değildir, çünkü böyle bir metafizik kendinde şeyleri kapsar, ancak Kant açısından böyle bir alan deneyimin sınırlarının ötesinde kalır.¹⁵ Dolayısıyla Kant'ın burada ilgilendiği kalıcı olan ve zamanda süren töz hem zamandaki görünüşlerin temporal bağlantılarının hem de zamanın deneyimsel tasarımının olanağıdır ve bu kalıcı olan töz de fenomenen başka bir şey değildir.¹⁶ Yani töz, tasarımlarımızın zamanda sürmesini sağlayan bir dayanaktır ve böyle bir dayanak kendinde-şeylerin değil ama görünüşlerin temelinde bulunur.¹⁷

ardışıklık kendinde-şeylerin değil, görünüşlerin ardışıklığıdır. Değişim ve kalıcı olma gibi zamanın hiçbir temporal karakteri kendinde-şeylere yüklenemez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1:181-82-83. Aynı şekilde Höffe de Kant'ın klasik töz düşüncesini Fiziksel Monadoloji gibi Kritik öncesi metinlerinden beri kabul etmediğine işaret eder. Bkz. Otfried Höffe, *Kant's Critique of Pure Reason*, vol. 10, Studies in German Idealism (Dordrecht: Springer Netherlands, 2009), 210.

¹³ Kant'a göre, eğer görünüşler kendinde-şeyler olsaydı, bu durumda tasarımların ardışıklığından yola çıkarak çoklunun nesnede nasıl bağlandığı saptanamazdı. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A190/B235. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Körner, *Kant*, 39.

¹⁴ Bkz. Guyer, *Kant*, 106.

¹⁵ Bkz. Walsh, "Kant on The Perception of Time," 384.

¹⁶ Kant fenomenen, kategorilerin birliğine uygun nesnelere olarak düşünülen görünüşü anlar. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A182/B225 ve A252/B307. Fenomen teriminin Kant'taki diğer kullanımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. R. Palmquist, "Six Perspectives on the Object in Kant's Theory of Knowledge," *Dialectica* 40, no. 2 (1986): 135, <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1986.tb01262.x>. Kant'a göre fiziksel dünyanın duyarlık ve düşüncemize dayanması koşuluyla kalıcı tözlere ilişkin a priori bilgimiz olabilir. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1936, 2:185. Bunun yanında, Weizsäcker'in vurguladığı gibi, kavramları anlamlı bir şekilde zamanda kullanabilmek için deneyim olanaklı olmalıdır ve herhangi bir deneyimin olanaklı olması için de zamanda süren bir şey olması gerekmektedir. Bkz. Carl Friedrich V. Weizsäcker, "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics," *Synthese* 23, no. 1 (1971): 82-83.

¹⁷ Kant açısından kendinde-şey bilginin sınırlarının dışındadır ve bu nedenle kendisinde olduğu gibi tasarlanamaz. Palmquist'in işaret ettiği gibi, Kant kendinde-şeyin duyularımızı doğrudan etkilemez, çünkü duyarlığın bir nesne yoluyla etkilenmesi ancak deneyim içinde meydana gelebilir. Bkz. Palmquist, "Six Perspectives on the Object in Kant's Theory of Knowledge," 127. Allison'ın da belirttiği gibi, Kant görünüşü kendinde-şey olarak anlamaz ve böyle bir görüş kabul edilseydi, bu durumda görünüşlerin nesnel

Kant açısından zamanda süren nesnelerin değişimleri ve başkalaşımaları onların farklı şekillerde tasarımılanması ya da varolmaları anlamına gelir. Değişim ya da başkalaşım ancak kalıcı olan, yani sürekli varolup yok olmayan ama zamanda değişime ve başkalaşıma karşın varolan bir kalıcı olan yoluyla olanaklıdır.¹⁸ Kant'ın bununla ilgili sözleri şöyledir:

... tüm olgusalın, e.d., şeylerin varoluşuna ait olanın dayanağı Tözdür ki, onda dışvarlığa ait olan herşey salt bir belirlenim olarak düşünülebilir. Buna göre, görüngülerin tüm zamansal [temporal] ilişkilerinin onunla ilişki içinde belirlenebilecekleri kalıcı yan görüngüdeki tözdür, e.d., onun olgusalıdır ve değişen herşeyin dayanağı olarak her zaman aynı kalır.¹⁹

Kant'a göre görünüşlerin başkalaşımında meydana gelen geçişler, yani herhangi bir nesnenin bir durumdan başka bir duruma geçişinin belirlenimleri yalnızca deneyimsel bir yolla bilinebilir. Örneğin, beyaz renkli bir masa düşünüldüğünde bu masa boyanarak siyah renkli bir masaya dönüşebilir. Burada kalıcı olan bir masa görünüşünün zamanın bir anındaki durumundan bir diğer anındaki durumuna geçişi söz konusudur. Buna göre, ilk durumdaki masa boyandığında ortadan kalkmış olmaz ve ikinci durumda da yepyeni bir nesne ortaya çıkmaz; tersine, bir ve aynı nesnenin değişime karşın zamanda sürmesi, kalıcı olması durumu söz konusudur. Çünkü, Körner'in de işaret ettiği gibi, Kant verili herhangi bir görü durumuyla uyuşmayan, yani bu görünün uzaydaki konumuyla aynı olmayan uzayın farklı bir yerindeki bir başka görünün ilkini izlediğini ve uzayın bu farklı yerlerindeki konumlarının ardışıklığının sentezinin bizdeki saf zaman görüsüyle olanaklı olduğunu düşünür.²⁰

Bununla birlikte zamanın kalıcı olmayan yönleri bakımından düşünüldüğünde burada bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır. Geçmiş tasarımlar olup biten ve artık olmayan tasarımlar olarak zamanın tasarımlar zincirinde yerini alır ve bu tasarımların konumları gittikçe daha uzak geçmişe gitmeleri

temporal düzeninin deneyimi olanaklı olamazdı. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 232.

¹⁸ Kant tasarımlardaki değişimi şeylerin bir tür meydana gelme ve yok olması olarak değil ama daha çok başkalaşım olarak düşünür. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 237. Höffe'nin belirttiği gibi, buradaki değişim tözün durumlarının başkalaşmasıdır. Bkz. Höffe, *Kant's Critique of Pure Reason*, 10:211.

¹⁹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B225.

²⁰ Bkz. Körner, *Kant*, 39.

bakımından sürekli değişir. Dolayısıyla tasarımlar serisinde sabit kalan bir tasarım durumu söz konusu değildir. Kant bu sorunu çözmek için, kendisi hareket etmeyen, kalıcı belirlenimleri ve a priori olan kökensel bir zaman tasarımını düşünür. Böyle bir zaman tasarımı yoluyla görüşlerin başkalaşımı, yani birbiriyle uyuşmayan karşıt belirlenimlerin bir ve aynı tasarımda sentezlenmeleri olanaklı olur. Buna göre başkalaşım, bir görüşün ortadan kalması ve başka bir görüşün meydana gelmesi değil ama farklı görüşlerin zamandaki sentezinin olması durumudur.

Böylelikle Kant, kalıcı olan tözlerin tüm zaman belirlenimlerinin dayanakları olduğunu düşünür.²¹ Tüm görüşler tasarımların kökeninde bulunan zamanda olduğundan, bu görüşler zamanın kurallarına göre ortaya çıkmalıdır. Kant'a göre herhangi bir görüşün değişimi, yukarıda verilen farklı renkleri olan masa örneğinde olduğu gibi, görüş çoklusuna ilişkin kavrayışın kalıcı olan zamandaki ardışıklığıyla ortaya çıkar.²² Başka bir şekilde söylenirse, tüm görüşler temelinde kalıcı olan bir zaman vardır ve a prioridir. Ancak burada görüşlerin olmadığı, yani henüz meydana gelmediği ya da artık olmadığı bir zaman bölümünün nasıl olanaklı olduğu sorusu karşımıza çıkar. Dolayısıyla Kant'ta bu sorunun nasıl ele alındığı üzerinde durulmalıdır.

Görüşlerde Öncelik ve Sonralık Sorunu

Herhangi bir şeyin mutlak olarak var olmaya başlaması (aynı şekilde yok olması) ne demektir? Görüşlerin var olmaya başlamasıyla ilgili zamanda tam bir başlangıç ve aynı şekilde, yok olmasıyla ilgili de bir bitiş anının belirlenmesi, Kant açısından sorunlu görünmektedir. Kant, zihinde ortaya çıkan çoklunun tasarımının olanağı olan, anlama yetisinin kategorileriyle bağıntı içindeki bir zaman anlayışına dayanarak bu sorunu ele alır. Dolayısıyla Kant, Augustinus gibi filozoflarda görüldüğü gibi, felsefe tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan “oluştan önce ne vardı?” ya da “varlığın olmadığı bir zaman bölümü olabilir mi?” gibi

²¹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A189/B232. Watkins, özellikle Kant'ın Kritik öncesi dönemdeki görüşleriyle bağlantı kurarak, burada sözü edilen zaman-belirlenimlerinin nesnel arasındaki temporal ilişkileri ilgilendirdiği için yalnızca epistemolojik bir konu olmadığına ama daha çok, nesnelere bu ilişkilerinin yapısıyla birlikte düşünüldüğünden ontolojik bir konu olduğuna dikkat çeker. Buna göre Watkins, Kant'ın nesnel temporal bağıntıların bilgisi için özsel ontolojik ilkelerin olması gerektiğini düşünür. Ayrıntılı tartışma için bkz. Eric Watkins, *Kant and the Metaphysics of Causality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 200-201 ve 224.

²² Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A183/B226.

soruları bir metafizik sorusu olarak değil ama kendi transendental sistemi içerisinde bir epistemoloji sorusu olarak ele alır.²³ Kant, görünüşten önce görünüşün henüz olmadığı bir zamanın, yani boş bir zamanın olanaklı olup olmadığını tartışır. Kant açısından, eğer görünüşler için bir meydana gelme zamanından söz edilirse, bu durumda, bu şeyin henüz olmadığı ya da meydana gelmediği bir zaman noktasının varsayılması gerekir. Bir örnekle Kant'ın bu tespiti daha kolay anlaşılabilir: Bir masa görünüşünün henüz meydana gelmediği bir zaman bölümü düşünülebilir ve Kant'a göre bu aşamada böyle bir düşünce hatalı sayılmayabilir. Ancak Kant burada farklı bir sorunun ortaya çıktığına işaret eder: Böyle bir zaman noktası bir görünüşe bağlanamazsa neye bağlanacak? Çünkü herhangi bir şeye bağlanmayan bir zaman boş bir zaman olacaktır. Buna göre Kant, henüz bir nesne meydana gelmeden önce geçen bir zamanın boş bir zaman olduğunu ve bunun algısının da olmadığını söyler.²⁴ Dolayısıyla burada boş bir zamanın algısının olanaksızlığı ve görünüşün belirleniminin nereye dayanacağı sorunu ortaya çıkar. Kant bu sorunun çözümü için, zamanda bir başlangıcı olan herhangi bir görünüşün varoluşunu, yine zamanda daha önce meydana gelmiş ve süregelen bir başka görünüşe bağlarsa, bu sonra meydana gelenin belirleniminin daha önce meydana gelende olacağını düşünür.²⁵ Kant'a göre, zamanda süren görünüşler için bir başlangıcın aranması, bizi algısı olmayan boş bir zaman tasarımına ve belirlenimsiz görünüşler çokluğuna götürürken, görünüşlerin zamanda birbirlerine bağlanmaları bu sorunu giderebilir.

Kant'ın oluş ve yokoluş ile ilgili görüşlere karşı çıkmasının nedeni, uzayın herhangi bir konumunda aynı anda yalnızca tek bir noktanın bulunmasında olduğu gibi, görünüşlerin de zamanda eşanlı değil ama ardışık bir şekilde bulunduğunu düşünmesidir.²⁶ Kant bu görüşünü deneyim analogilerinin ikincisinde, olan ya da olmaya başlayan her şeyin bir kurala göre takip ettiği bir şeyi varsayması gerektiği ilkesine bağlar. Zamanla birlikte gelen bu kurala göre,

²³ Bkz. Lawrence Friedman, "Kant's Theory of Time," *The Review of Metaphysics* 7, no. 3 (1954): 384. Kant'ın 'transendental felsefe' görüşü, Kritik öncesi çalışmalarında da (*Kant'ın Herz'e Mektubu*, 1772) bilginin sınırlarının belirlenmesi ve metafiziğin olanağı bağlamında karşımıza çıkar. Bkz. Güven, "250. Yılında Kant'ın Duyulur ve Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne," 148.

²⁴ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A192/B237.

²⁵ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A187/B231.

²⁶ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A189/B232. Daha sonra gösterileceği gibi, zamanın farklı anlarında varolan tek bir tözün eşanlı olması olanaklı değildir, ama farklı tözlerin eşanlı olmasından söz edilebilir.

farklı algıların ardışıklığında, herhangi bir algı kendisini izleyen algıdan öncedir ve bunun tersi olanaklı değildir.²⁷ Örneğin, herhangi birinin uzaktan gelen bir sesi işittikten sonra bu sesin kaynağına yöneldiği varsayalım. Buradaki ardışıklığa göre, sesin işitilmesi olayı, onun kaynağına yönelme olayından öncedir ve bunun tersi bir durum olanaklı değildir. Çünkü Kant'a göre, meydana gelen bir şey, zaman serisinde kendisini izleyenin önüne konulması yoluyla zaman serisi terine çevrilemez.²⁸ Dolayısıyla burada algıların zamanın belirlenimlerine göre birbirlerini zorunlu izledikleri gibi bir sonuç ortaya çıkar.

Böylelikle Kant açısından, eğer algılardan biri oluyorsa onu diğeri izler ve bu iki algının zamandaki ardışıklığı, önceki algıyla şimdi olanın ardışıklığı söz konusudur. Ancak buradaki soru, zamanda birbirini izleyen algıların bu ardışıklığının zorunlu olup olmadığıyla ilgilidir. Kant bunun geçerli olmadığı durumların olduğunu şöyle bir örnekle anlatmaya çalışır: Herhangi biri uzaydaki konumundan dolayı tek seferde tümünü göremediği bir nesneyi ister en tepeden başlayıp ortasına doğru bu nesneyi ardışık bir yolla algılayabilir, ister tam tersi yönde bunu yapabilir. Kant açısından her iki durumda da algılamanın nereden başladığını zorunlu kılan bir düzen yoktur, çünkü bu nesneye ilişkin algılar ile olmuş olana ilişkin algıların ayrışmasında ve ardışıklığında aynı süreç işlememektedir. Bu ayrım, uzaydaki yönler ve konumların bağıntısıyla algıların temporal ardışıklığının aynı şekilde bir düzen için ortaya çıkmadığını gösterir. Uzayda kendi başına alındığında ne sağ soldan ne de üst alttan temporal bakımdan öncedir ya da sonradır diyebiliriz.²⁹ Bununla birlikte, algıların temporal düzeninde bu zorunluk vardır. İlkin herhangi bir olayın olması ve

²⁷ Allison'ın dikkat çektiği gibi, buradaki tersine çevrilemezlik kuralı, verili bir algısal durumun düzenine işaret etmez (öyle olsaydı bu görüş empirik idealizme götürürdü); ama daha çok, anlama yetisinin bir nesne düşüncesi üzerinden belirlediği kavramsal düzende olması anlamında nesnel bir ardışıklığa işaret eder. Görünüşlerin nesnel ardışıklığının temporal düzeninin kuralı, düşüncedeki nedensellik şemasında içerilir. Şemanın buradaki işlevi, bir olayın düşüncesine form vermedir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 251. Benzer bir yorumu Höffe'de de görürüz. Ona göre, görünüşlerin bir serisi nedenselliğin şemasına göre kurulur ve her nesnel başkalaşım da neden ile etki arasındaki bir bağıntıya işaret eder. Bkz. Höffe, *Kant's Critique of Pure Reason*, 10:217. Watkins ise, Kant'ın özellikle deneycilere karşı bu görüşünü temellendirmek için, deneyimden türetilmeyen kavramların, yani kategorilerin bilginin ortaya çıkması için duyusal görüye uygulandığını ve aynı şekilde Analogiler'de gösterildiği gibi, bağıntısal kategorilere başvurulması gerektiğini düşünür. Ona göre, Kant bilginin sürekliliğini ve temporal bağıntılarını kategorilerin zorunluluğunu göstermek için kullanır. Bkz. Watkins, *Kant and the Metaphysics of Causality*, 205.

²⁸ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A199/B244.

²⁹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A193/B238.

diğerinin de bu olayı izlemesi durumunda olduğu gibi, Kant açısından, sonraki olayın tasarımına kaynaklık eden bir önceki tasarımın ya algılanmış olması ya da böyle bir kaynağın olduğunun varsayılmasıyla ancak zamanda belli bir konuma yerleştirilen nesne saptanmış olur. Bu saptamayla, yani zamanda böyle bir önceleyen konumun belirlenmesiyle birlikte zorunluluk bağıntısı olanaklı olur, çünkü önceki durumun saptanması kendisini izleyenin olmasını zorunlu kılar ve başka türlüşünün verilmesinin de olanaksız olmasını sağlar.³⁰ Nesnelerin zamandaki konumları tasarımların ardışıklığı kuralına göre saptandıktan sonra, onların öncelik-sonralık bağıntıları değişmez.

Kant, algıların yalın olmadığına ve her bir algıyı önceleyen bir başka algı olduğuna işaret eder. İlk bakışta sıradan bir nedensellik bağıntısıymış gibi görünen bu bağıntıda, aslında zaman görünür kılınır. Çünkü herhangi bir algıyı, kendisini önceleyen bir başka algının izlemesi, yani bu ikisi arasında bir öncelik-sonralık bağıntısının kurulması, görünüşün zaman ilişkisi kazanmasını sağlar ve bunun da ötesinde, bir görünüşün içinde olmadığı bir önceki zamandan sonra varolduğu belirlenebilir olur.³¹ Dolayısıyla Kant'a göre, genel olarak şimdi olan bir tasarım, kendisini belirleyen bir önceki durumun etkilerini taşır ve onu zaman serisinde zorunlu olarak kendisine bağlar.³² Zaman serisinde, önceki zaman bölümündeki bir tasarım kendisini izleyen zaman bölümündeki tasarımın koşuludur ve sonrakine öncekinden geçilerek ulaşılır. Kant açısından bu koşul, zaman serisinin deneyimsel tasarımının ve duyarlılığın bir yasası olarak ortaya çıkar. Bu yasaya göre, geçmiş zamandaki görünüşler gelecek zamandaki her bir varolanı belirler ve bu belirlenen olaylar da geçmiş zamanın görünüşlerinin kendilerinin varoluşlarını zamanda belirledikleri ölçüde, yani bir kurala göre saptıyor oldukları ölçüde yer alabilir. Bu koşula göre, görünüşlerde zamanların bağlantısındaki bu süreklilik deneyimsel olarak bilinebilir.³³ Dolayısıyla burada bir keyfilik ya da rastlantı yerine bir zorunluluk vardır. Çünkü, Kant'a göre, tasarımların ayrımsanmasının öznel ardışıklığının keyfiliğiyle nesnedeki çoklunun bağıntısı belirlenemez.³⁴ Eğer görünüşlerin birbirlerini izlemelerinde

³⁰ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A199/B244.

³¹ Bkz. Arthur Melnick, *Space, Time, and Thought in Kant* (Dordrecht: Springer Netherlands, 1989), 487-88.

³² Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A199/B244.

³³ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A199/B244.

³⁴ Bkz. Walsh, "Kant on The Perception of Time," 388. Ayrıca Paton'ın işaret ettiği gibi, eğer nesnelerin zamandaki biraradalığı yoluyla temporal konumlarının nesnel bir ardışıklığı belirlenecekse, bu belirleme deneyimden türetilen kavramlarla ya da saf görü

bir nesnel zorunluluk olmazsa, bu durumda yine tasarımların ardışıklığından söz edilebilir ama nesneyle bağlantılı olmayan ve algı yoluyla görüşlerin birbirinden ayrılmadığı tasarımların öznel oyunundan geriye bir şey kalmaz ve böylece nesnelere ilişkin geçerli bilgiler de ortaya çıkamaz.³⁵

Bu nedenle Kant tasarımların öznel ardışıklığının görüşlerin nesnel ardışıklığından türetilmesi gerektiğine işaret eder, çünkü zihinde nesnel ardışıklıkta sonraki algının koşulunun öncekinde bulunmasının ve sonrakini öncekini zorunlu olarak izlemesinin kuralını içeren bir düzen vardır.³⁶ Görüşlerin nesnel ardışıklığında ortaya çıkan bu düzen, zamandaki tasarımların konumlarının değişmesini engeller, yani önceki tasarımdan sonrakine geçişin zorunluluğundan dolayı bu tasarımların düzeni sonrakinden öncekine doğru tersi yönde çevrilemez.³⁷ Ne türden olursa olsun, Kant'ın söylediği gibi, ister bir ağacın tepe noktasından gövdesine doğru, isterse düz bir çizginin bir ucundan diğer ucuna doğru gidilsin, her iki durumda da tüm görüşlerin ardışıklığı içerildiği zamanda geriye değil ama hep ileriye doğru olacaktır.³⁸

Kant açısından tüm görüşler çoklu içerdiğinden, yani görüşlerde birbirinden ayrı duran farklı algılar bulunduğundan, kendilerinde birarada olmayan bu çoklunun bileşenlerini biraraya getiren bir kural olmadıkça bunlardan bir bilgi ortaya çıkmaz. Buna göre, çoklunun bileşenlerinin zihinde birlikte bulunmaları ve bir birlik altına gelebilmeleri için sentezlenmeleri gerekir. Kant, sözü edilen bu çoklunun sentezinin imgelem yoluyla yapıldığını belirtir.³⁹ Görüşler tamalgıda bağlantı içinde bulunur ve onların bu şekilde tasarımıyla da konumları tek bir zamanda karşılıklı olarak belirlenir.

yoluyla değil ama a priori kavramlarla olabilir. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1936, 2:172.

³⁵ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A195/B240.

³⁶ Bkz. Walsh, "Kant on The Perception of Time," 388.

³⁷ Allison, görüşlerin nesnel ardışıklığının hem bir cismin bir başkasını izlemesinde olduğu gibi bir anlamdaki ardışıklığa hem de suyun katı halden sıvı hale geçerek başkalaşmasında olduğu gibi tekil bir olayın ardışıklığı olmak üzere iki farklı anlamda kullanıldığına ve bunun da belirsizliğe neden olduğuna işaret eder. Allison'a göre benzer bir durum 'nesnel' ve 'öznel' kavramları için de geçerlidir. Ona göre bunun bir nedeni görüşlerin ardışıklığı ve gerçek olan arasındaki ayrımla ilgiliyken, diğeri ise, ardışık durumların algıları olarak alınanlarla alınmayan algıların ardışıklığı arasındaki ayrımlar ilgilidir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 248.

³⁸ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A193/B209.

³⁹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A120/B255.

Böylece, tasarımlar zinciri de aralarında ortaklık bulunan bu görünüşlerin tamalgıda birlikte yer almalarıyla kurulur.⁴⁰

Kant, çoklunun temporal bir düzen içerisinde ayrıştırılması yoluyla tasarımlanabileceğini düşünür.⁴¹ Buna göre, görünüşler arasında bağlantı ya da ortaklığın olması, aralarında ayırımı yapılmış olmasını da gerektirdiğinden, görünüşler tamalgının birliğinde hem bağıntılı hem de ayrık bir şekilde yer alır.⁴² Böylelikle Kant açısından görünüşlerin zamanda birbirlerine bağlanmasının kuralları algılara dışarıdan verilir, çünkü algıların kendilerinde önce ya da sonra olma gibi temporal bağlantılar bulunmaz, dolayısıyla algılar ya da görünüşler arasındaki neden-sonuç ilişkisi yalnızca nesne yoluyla belirlenemez. Kant'a göre bu tasarımları zamanda biri önce, diğeri sonra olmak üzere ardışık bir yolla birbirlerine bağlayan ve böylelikle bilginin ortaya çıkmasına olanak sağlayan zihin gücü imgelemdir.⁴³

Önceyi, şimdii ve sonrayı canlandıran imgelemdir ve imgelemin tasarımları yeniden-üretme etkinliği olmadan zaman ve böylece, bilgi olanaklı olamaz.⁴⁴ Kant açısından bilinçle birlikte tasarımlar serisinde imgelemin yeniden-üretimi boşa çıkar, çünkü önce düşünülenle sonra düşünülenin aynı ya da farklı şeyler olduğunun bilinci olmaksızın bir tasarımlar serisinden söz edilemez.⁴⁵ Tıpkı bir müziğin tonlarının işitilmesindeki ardışıklık gibi, Kant'a göre, bilinç, kavram ve imgelem yoluyla ardışık bir şekilde görülenmiş çoklu birleştirilir, yeniden-üretilir ve tek bir tasarıma getirilir. Dolayısıyla Kant açısından bilincin imgelem ve kavramlarla birlikte gerçekleştirdiği bu işlevi olmaksızın kavramlar ve kavramlarla birlikte nesnelere bilgisi olanaklı

⁴⁰ Bkz. Weizsäcker, "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics," 80.

⁴¹ Kant bu görüşünü tamalgının senteziyle de açıklar. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A99. Bununla ilgili ayrıntılı yorum için bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1936, 1:360-61.

⁴² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A215/B262.

⁴³ Kant, tamalgının transendental birliği imgelemin saf senteziyle birlikte bir bilgideki çoklunun sentezinin olanağı için a priori bir koşul olarak bağıntılı olduğunu ve yeniden üretici sentezin deneyimin koşulu olduğundan, imgelemin üretken sentezinin a priori olduğunu, bu bakımdan imgelemin saf sentezinin zorunlu birliğinin de tamalgıya önsel ve tüm bilginin olanağı olduğunu belirtir. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A118. Bu konuyla ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. A. Ayhan Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik* (İstanbul: Dergah, 2021), 148-49. Ayrıca imgelem yetisinin anlama yetisiyle ilgisi için bkz. A. Emre Dağtaşoğlu, "Makamsal Müzik ve Kant Estetiği," *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 20 (2015): 337, 341 ve 342.

⁴⁴ Bkz. Çitil, *Kant Okumaları*, 152.

⁴⁵ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A103.

olamaz.⁴⁶ Aynı şekilde, bilinçle birlikte olanaklı olan böyle bir özdeşlik bilinci olmasaydı, bu durumda şimdi verilen her bir tasarım sanki ilk kez ortaya çıkan bir tasarımmış gibi düşünülürdü.⁴⁷ Buna karşın Kant açısından her bir tasarım, zaman serisindeki önceki tasarımlarla bağlantılı olarak, zaten bir süredir adım adım üretilmeye başlanmış ve zorunlu olarak onlardan sonra gelen bir tasarım olmuş olmalıdır. Kant'ın da belirttiği gibi, örneğin, sayıların sayılmasında birliklerin ardışık bir yolla birbirlerine eklenmeleri söz konusu olmasaydı eğer, sayılardan birinin diğerlerine eklenmesiyle çoklunun üretildiği asla bilinemezdi.⁴⁸

Bunun yanında, Kant açısından öznel ardışıklıkla oluşan sentezin nesnellik kazanması sağlanır ve her bir görünüş bir öncekine uygun bir yolla belirlenir.⁴⁹ Ancak, Kant'a göre, algıları birbirine bağlayan ve bu yolla algıların bir serisini oluşturan imgelemin yeniden-üretme gücünün olması gerekir. Adından da anlaşılacağı gibi, zihnin yeniden-üretme gücü, kendisinde diğerleriyle bağıntı ve ardışıklık kuralı taşımayan algıları biraraya getirme yeteneğidir.⁵⁰ Algıların bu biraraya gelişi oldukça önemli bir kuralın ortaya çıkmasını sağlar. Buna göre, olayların birbirine uyan sonuçlarının algılanması ve

⁴⁶ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A104.

⁴⁷ Kant tüm görülerin bilinçte bulunmaları gerektiğini, bilginin de görüleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bilinçle katılabilmeleriyle olanaklı olduğunu ve bilgiye ait olabilecek tüm tasarımların olanağı için de kendimizin tam özdeşliğinin zorunlu koşulu olduğunu a priori bilincinde olduğumuzu söyler. Aynı şekilde Kant, transendental birlik ilkesi dediği tasarımlar çoklusunun öznedeki birliğinin sentetik bir birlik olduğunu ve bu nedenle saf tamalğının da tüm olanaklı görüdeki çoklunun sentetik birliğinin ilkesini sağladığını söyler. Kant'a göre, tüm görüleri önceleyen ve nesnelere tasarımlarını birbirine bağlayarak birlik oluşturup bilgiyi olanaklı kılan ve bilgilerin birbirleriyle bağıntı içine girmesini sağlayan kökensel ve değişmeyen bilinç transendental tamalgıdır; deneysel tamalgı ise, Kant'a göre, iç algıda deneysel ve değişken olması ve görünüşlerin akışında kalıcı bir kendi olmayan özbilinçtir. Ona göre, tamalğının transendental birliği deneyimde birarada durabilen tüm olanaklı görünüşlerin yasalara göre bağıntısını oluşturur. Kant açısından sentez nesnelere algı yoluyla alınıp anlama yetisine getirilmez, tersine sentez anlama yetisi yoluyla tamalğının birliği altına getirilir. Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A100, A108, A116-117 ve B135-136. Guyer'in de işaret ettiği gibi, eğer deneysel bir çokluda kendimize özdeşliğimizi sürdürmemiz a priori zorunluysa, bu durumda tamalgı bilincimizin koşullarına uygun olarak bu çokluyu sentezlememiz de a priori zorunlu olur. Bkz. Paul Guyer, "Kant on Apperception and 'A Priori' Synthesis," 2022, 208.

⁴⁸ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A103. Weizsäcker'in işaret ettiği gibi zamanı düz bir geometrik çizgi resminde bir bütün olarak düşünebiliriz ve bu zaman matematikleştirilebilir ya da ölçülebilir bir zamandır. Bkz. Weizsäcker, "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics," 86.

⁴⁹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A198/B243.

⁵⁰ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A121.

bunların karşılaştırılmasıyla bir kural ortaya çıkar: Belli görünüşler hep belli görünüşleri doğurur. Bu kural, Kant'a göre, neden kavramını türetir.⁵¹

Başkalaşım ve Nedensellik Sorunu

Kant'a göre görünüşler arasındaki benzerliğin algılanması ve nedenselliğin (deneyimsel anlamda) türetilmesiyle birlikte başkalaşımın deneyimi olanaklı olur. Görünüşlerin zaman boyunca geçirdikleri değişimin deneyimlenmesi, onların zamandaki ardışıklığı yoluyla sağlanır. Yukarıda belirtildiği gibi, her bir tasarım birden ortaya çıkıyormuş gibi değil ama zamanda önceki tasarımlarla bağlantısı içinde meydana gelen bir şey olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla başkalaşım, Kant'a göre, farklı görünüşlerin ortaya çıkmaları ve yok olmalarına değil, zamanda süregelen ve özdeşliğini koruyan tek bir öznenin varoluşuna dayanır.⁵² Tıpkı herhangi birinin gözlerinin önünden fotoğraf karelerinin hızlı bir şekilde akıp gitmesi durumunda olduğu gibi, kendisi değişmeyen kalıcı bir öznenin varoluşu, yani bilincin birliği değişim ve başkalaşımı olanaklı kılar. Böylece, Kant açısından tüm görünüşleri zamanın birliğinde, iç duyuda ardışık bir şekilde biz biraraya getiriyoruz. Arka planda kendisi kalıcı olan bir zaman ve zamanda süren bir özne varsayılmadan görünüşlerin değişimi ve başkalaşımı olanaklı olamaz.⁵³ Böylece, görünüşlerin zamandaki ardışıklığının ve başkalaşımının algılanması ancak iki farklı zamandaki iki farklı durumun birbirine bağlanmasıyla olur ve yukarıda işaret edildiği gibi, farklı tasarımlar ya da algıları, önce olanın sonrakini öncelemesi nesnenin kendisinde içerilmediğinden, onları imgelemin sentezi birbirine bağlar.

Bununla birlikte her ne kadar imgelemin sentezi yoluyla algıların ardışıklığı sağlanmış olsa da onların meydana gelme sırasıyla ilgili bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Kant bu belirsizliği bilinç yoluyla çözmeye çalışır. Kant

⁵¹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A196/B241.

⁵² Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B233.

⁵³ Morrison, bilincin birliğinin bilincin temporallığını mantıksal olarak öncelediğine ve değişimin formu olarak zamanın (zaman değişim olduğu ve değişimin de bilincin birliğinin olmayışı anlamına geldiği için) bilinci ayırık anlara (momentlere) ayırdığına işaret eder. Dolayısıyla, Morrison'a göre, bilincin birliği kalıcı bir özne varsayımı için gereklidir. Bkz. Ronald P. Morrison, "Kant, Husserl, and Heidegger on Time and the Unity of 'Consciousness,'" *Philosophy and Phenomenological Research* 39, no. 2 (1978): 185, <https://doi.org/10.2307/2106977>.

açısından önce ve sonra olan algılar, tersi bir bağıntının olanaklı olmayacağı bir zorunlulukla bilinçte birbirine bağlanmalıdır. Buradaki ardışık olma bağıntısındaki zorunluluk nesnelere kendilerinde değildir, çünkü görünüşler kendinde şeyler değildir. Bunun yanında, Kant'a göre algının nesnelere kendinde şeyler olsaydı bile onların kendilerinde birbirlerinden nasıl ayırıldıkları yine de bilinemezdi.⁵⁴ Bu bakımdan, zorunlu bağlantı nesnenin kendisinde olamayacağına göre kavramda olmalıdır. Ama bu kavram, yukarıda belirtildiği gibi, deneysel bir yolla türetilen bir kavram olamaz. Kant'a göre algıların zamandaki önce ve sonra arasındaki nedensel bağlantısının ya da sentetik birliğinin zorunluluğu kavramı saf anlama yetisinin bir kavramına ait olmalıdır. Böylelikle, imgelemin senteziyle görünüşlerin deneysel bilgisi olanaklı olurken, ardışıklık bağıntısının anlama yetisinin bir saf kavramı altına getirilmesiyle de zamanda süren görünüşlerin başkalaşımaları zorunlu nedensel bağıntı gibi bir kural altında düşünülecektir.⁵⁵

Kant, anlama yetisinin ilkin bir nesne tasarımını olanaklı kılmak için görünüşleri birbirinden ayırma ve onları temporal bir düzene getirmesi gerektiğine işaret eder. Ona göre, anlama yetisi bu işlevini gerçekleştirirken sonuç olarak kabul edilen görünüşlerle önceki görünüşlerin bağıntısını göz önünde tutarak, ona zamanda a priori belirli bir konum saptar. Örneğin, uzayın farklı konumlarında olan A ve D noktaları düşünülün. A noktasından D noktasına B ve C noktalarından geçilerek en kısa bir şekilde ulaşıldığı ve bu yolla A-B-C-D noktalarından oluşan düz bir çizginin elde edildiği varsayalım. Bu durumda, D noktası sonuç olarak düşünüldüğünde, bu D noktasından önceki noktaların konumları zamanda a priori belirlenmiş olmalıdır. Bununla birlikte, Kant açısından görünüşlerin zamandaki konumlarının belirlenimi mutlak bir zamana göre değil ama birbirlerine göre temporal bir düzen içinde olmalarıyla sağlanır.⁵⁶ Sözü edilen bu temporal düzen içinde görünüşlerin bir serisi ortaya çıkar ama anlama yetisi yoluyla bu seri içinde görünüşler arasında sürekli bağlantılar üretilir.⁵⁷ Görünüşlerin ardışıklığıyla oluşan bu süreklilikte neden-etki bağıntısı bulunur. Neden, daha önce olmuş olan ve önceki görünüşle uyum içinde olan ve onu izleyen görünüş de nedenin etkisidir. Kant'a göre, neden-etki bağıntısı, yerlerin ıslaklığı ve yağmurun yağmasında olduğu gibi, algıların

⁵⁴ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A190/B235.

⁵⁵ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B234.

⁵⁶ Bkz. Melnick, *Space, Time, and Thought in Kant*, 42.

⁵⁷ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A200/B245.

zamandaki serisi açısından deneysel yargılar açısından gereklidir. Bu bakımdan görünüşlerle ilgili bu kurala uygun bir bağlantı olmadan deneyimin nesnelere ilişkin bilgi olanaklı olamaz.⁵⁸

Kant'a göre zamandaki konumlanış sırası bakımından sonra gelen etkilerin nedenleri öncekilerde bulunur. Etkiler ile nedenlerin ilişkisi, görünüşlerin zamandaki sürekliliğine işaret eder. Zamanda bu şekilde ardışıklık bağıntısı olduğu varsayılan görünüşler çeşitli bakımlardan değişir, ancak görünüşlerin değişebilmeleri için zamanda kalıcı olan bir dayanağı olmalıdır ve bu dayanak, yukarıda süreklilik bağlamında belirtildiği gibi, tözdür.⁵⁹ Bununla birlikte, tözün kendisi meydana gelmediği için herhangi bir şeyin nedeni de olamaz. Bu bakımdan Kant, görünüşlerin meydana gelmesi olayının aslında bir tür başkalaşma olduğunu, yoktan varolmadığını düşünür.⁶⁰ Tözlerin yoktan varolması ya da tersi bir durum deneyim açısından olanaklı olmadığından, tözlerin zamanda kalıcı olmaları gerekir. Tözlerin zamanda kalıcı olmaları ya da sürmeleri çeşitli özellikleriyle sağlanır ve bu özellikler olmadan tözlerin birer fenomen olarak deneyimle ilgisi de kurulamaz.⁶¹ Herhangi bir tözün bir durumdan başka bir duruma geçişi oldukça önemli bazı ayrımları içerir. Bunlardan ilkinde göre, tözlerin her bir durumu zamanda farklı bir anda konumlanır ve her bir zaman noktası bir diğerinden ayrıdır. Kant'ın düşündüğü gibi, soğuk bir odanın yanan bir sobayla ısısının artırılması durumu buna örnek olarak verilebilir. Diğer ayrım ise, herhangi bir şeyin, tözün ya da görünüşün bir durumdan başka bir duruma nasıl geçtiğiyle ilgilidir. Buna göre, zamanın öyle bir anı var ki bu anda bir görünüş ve yine başka bir anda da farklı bir görünüş konumlanmıştır.

Bununla birlikte, bu iki görünüşü yukarıda belirttiğimiz koşullar altında ardışık bir yolla düşünebiliyoruz, ancak bu iki an arasındaki geçişin nasıl

⁵⁸ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A202/B247.

⁵⁹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A206/B251. Paton'ın da dikkatimizi çektiği gibi, Kant değişim algısının kalıcı bir şeyi varsaydığını ve yalnızca deneyim yoluyla kalıcı olan bir şeyin bulunabileceğini düşünür. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1936, 2:197.

⁶⁰ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A205/B250. Kant açısından meydana gelme ya da yok olma bilginin konusu değildir. Dolayısıyla Kant, tüm bilgi nesnelere ancak fenomenler olarak belirlenebileceğine, ister dışarıdaki bir şeyin varlığı olsun, ister insan zihnine doğuştan yerleştirildiği varsayılan ideaların kaynağı olsun, tüm bunlar deneyim sınırları dışında kaldığından ve yabancı bir etkinin nedeni olacağından, bizim için bilinmesinin olanaksız olduğuna işaret eder.

⁶¹ Bkz. Watkins, *Kant and the Metaphysics of Causality*, 222.

olduğunu ve bu geçiş anının ya da zamanın nasıl bir zaman bölümü olduğunu açıklanması gerekmektedir. Burada ortaya çıkan sorun şu sorularla daha açık hale getirilebilir: Zamanın bu bölümü için, örneğin, bir trenin vagonları arasındaki geçiş bölümlerinin olması gibi bir geçişlilik olduğu düşünülebilir mi? Ya da aralarında ardışıklık bağıntısı olduğu düşünülen tüm görünüşlerin içinde bulunduğu anlar arasında aynı geçiş zamanı mı bulunmaktadır? Zamanın her bir geçiş bölümünün eşit büyüklükte olduğu söylenebilir mi? Eğer söylenebiliyorsa bunun kuralını veren nedir? Eğer söylenemiyorsa geçiş büyüklüklerin farklılığı neye göre belirlenmektedir? Kant tüm bu sorulara parça-bütün bağıntısı üzerinden şu şekilde yanıt verir:

İki kıpı [an] arasında her zaman bir zaman vardır, ve iki kıpıdaki iki durum arasında her zaman bir büyüklüğü olan bir ayrım vardır (çünkü görüngülerin [görünümlerin] tüm bölümleri her zaman yine büyüklüklerdir). Öyleyse bir durumdan başkasına her geçiş iki kıpı arasında kapsanan bir zamanda olur, ve bu kıpılardan birincisi içinden şeyin ortaya çıktığı ve ikincisi ise içine geçtiği durumu belirler. Buna göre her iki kıpı da bir başkalaşım zamanının ve dolayısıyla iki durum arasındaki ara-durumun sınırlarıdır, ve böyle olarak bütün başkalaşıma aittirler.⁶²

Görünümlerin zamanda mutlak bir başlangıç noktası olmadığından, bu görünümler birbirlerine parçaları yoluyla geçerler ve bu parçaların bir büyüklüğü vardır. Parçaların büyüklüğü, bir durumdan diğer duruma geçiş zamanının büyüklüğüne karşılık gelir. Dolayısıyla görünümlerin zamandaki sürekliliği üç farklı zaman bölümünü oluşturur. Her bir görünüşün önce ve sonra olmak üzere içinde bulunduğu anlar ve bir de bu anlardan birinden diğerine geçiş zamanı vardır. Sözü edilen geçiş zaman bölümü, ilk andan çıkıp ikinci andaki görünüşü oluşturan nedenin zamanıdır. Diğer bir söyleyişle, Kant'a göre görünümler tek bir anda sınırlı değildir; tersine, onların parçaları bir sonraki ve bir önceki ana bağlıdır. Yani görünümler zamanda parçalarıyla birlikte yayılmıştır ve bu yayılmanın zamanı, aslında başkalaşımın gerçekleştiği bir ara-durumdur. Bu bakımdan başkalaşım, Kant'a göre, tek bir anda değil ama farklı anların içerildiği bir zaman içinde üretilir.⁶³

⁶² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A208/B254.

⁶³ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A208/B254.

Eşanlılık ya da Birlikte Varolma Sorunu

Kant açısından görünüşler arasındaki nedensel bağıntının onların zamanın birliğinde önce-sonra kuralına göre ardışık bir şekilde nasıl ortaya çıktığı yukarıda gösterilmeye çalışıldı. Bununla birlikte Kant, görünüşlerin ardışıklığının uygulanmasında eşanlı olmalarının ya da birlikte varolmalarının olanaklı olduğuna da işaret eder. Bu da zamanda kendisinden sonra gelen ve onun nedeni olan önceki görünüş ile sonraki görünüşün, yani neden ile etkinin eşanlı olduğu anlamına gelir.⁶⁴ Kant eşanlı olma sorununu şu şekilde açıklar:

Şeyler bir ve aynı zamanda var oldukları sürece eşzamanlıdır. Ama bir ve aynı zamanda olduklarını nasıl biliriz? Çoklunun ayırmsanmasının bireşimindeki düzen ilgisiz olduğu zaman, e.d., A'dan B, C, D yoluyla E'ye ya da evrik olarak E'den A'ya gidebiliyorsa. Çünkü eğer zamanda ardışık olsalardı (A'dan başlayan ve E'de sonlanan düzen içinde), o zaman algıda ayırmsamanın E'den başlaması ve geriye A'ya doğru ilerlemesi olanaksız olurdu, çünkü A geçmiş zamana ait olduğu için bundan böyle bir ayırmsama nesnesi olamazdı.⁶⁵

İlk bakışta çelişikmiş gibi görünse de aralarında neden-etki bağıntısı bulunan görünüşlerin eşanliliğinin olanaklı olabileceği bazı koşullar söz konusu olabilir. Kant burada görünüşlerin eşanliliğinden söz ederken, aslında tekil bir tözün zamanın farklı anlarındaki durumlarına değil ama tek bir uzayda farklı tözlerin konumlarının eşanlı bir yolla belirlenmesini içermesi anlamında tözlerin birlikte var olduklarına işaret eder.⁶⁶ Kant bu görüşünü şöyle bir örnekle açıklar: Serin bir havada bir odanın sıcak olduğu düşünülün ve odanın sıcaklığının kaynağı arandığında bunun yanan bir soba olduğu varsayalım. Bu durumda sıcaklığın nedeni olarak yanan soba, etki olarak sıcak odayla eşanlı olmuş olur.⁶⁷

⁶⁴ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A204/B249.

⁶⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A211/B258.

⁶⁶ Allison'un da işaret ettiği gibi, neden ve etki bağıntısıyla kurulan nesnel bir ardışıklık birlikte var olmaya ya da eşanlı olmaya izin vermez, dolayısıyla, tek bir tözün farklı görünüşlerinin eşanliliği değil ama her biri ayrı birer tasarımlar zinciri olarak düşünülmek koşuluyla farklı tözlerin ve onların durumlarının bağıntısının eşanliliğinden söz edilebilir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 267.

⁶⁷ Broad, bir yıldırım düşmesinde ışık ve sesin eşanlı olmasına karşın bize bu ikisinin gelişinin eşanlı olmadığını ve bunun gibi örneklerden hareketle eşanlilikle ilgili belirlemelerin sorunlu olduğuna işaret eder. Bkz. Broad, "XI.—Kant's First and Second Analogies of Experience," 200.

Böylece, Kant açısından doğadaki nedenlerin çoğunun kendi etkileriyle eşanlı olabileceği durumlardan söz edilebilir.⁶⁸ Görünüşlerin ya da tözlerin etkileşim içinde olmaları ya da eşanlı bir şekilde bir ve aynı zamanda varolmaları, onlara ilişkin algıların birbirini izlemesiyle, yani onların eşanlı olarak algılanmasıyla olur.⁶⁹ Ancak, Allison ve Melnick gibi bazı Kant yorumcularının da işaret ettiği gibi, hiçbir neden etkisiyle eşanlı olamayacağından, iki olgu durumunun eşanlı olması nedensellik bağıntısına dayanılarak açıklanamaz; bunun yerine, nedenin etkisiyle birlikte algılanabilmesi için her ikisinin eşanlı bir şekilde varolabileceği bir bağıntı olmalıdır.⁷⁰

Kant açısından eşanlı olma, anları özdeş olan görünüşlerin bir ve aynı zamanda varolması demektir. Buna göre, her türden kavrayışın bir tür ardışıklığı gerektirdiği varsayıldığında, iki olayın ya da görünüşün eşanlı bir şekilde varolması tanımlı açıklamayı gerektirir. Tözlerin eşanlı olması, aslında onlar arasındaki temporal sınırların keskin sınırlarla ayrılmamasına dayanır. Kant'a göre, tözlerin eşanlı olması bir tür karşılıklı varolmadır ve tözler arasındaki iki yönlü nedensel bağıntıyı gerektirir.⁷¹ Yukarıda işaret edildiği gibi, her bir görünüş, kendisinin nedeni olan önceki görünüşler ve aynı şekilde, nedeni olabilecek sonraki görünüşler parçaları bakımından bağlantılıdır. Sözü edilen bu parçaların zamanı ilk durumdan sonraki duruma geçişin zamanıdır. Kant'ın da belirttiği gibi çoklunun ayrımsamasında algılar arasındaki geçişler birbirlerine ilgisiz değildir.⁷² Dolayısıyla, görünüşler arasında ortaya çıkabilecek kopukluk bu yolla giderilmiş olur. Görünüşlerin temporal yolla birbirlerine bağlanmalarını sağlayan bu geçişlilik, görünüşlerin birlikte, yani aynı anda varoluyormuş gibi algılanmasına da olanak sağlar. Böylece herhangi bir görünüş ile kendisinden önce gelen görünüş arasında bir ilgi ya da bağlantı olmasaydı, bu durumda geçmiş olan önceki bir tasarıma ait olacağından, şimdiyle ayrımsamanın nesnesi de artık olmazdı. Kant'ın bununla ilgili görüşü şöyledir:

Şimdi varsayalım ki görüngüler olarak tözlerin bir çoklusunda bunlardan her biri bütünüyle yalıtılmış olsun, e.d. hiçbiri ötekinde etkili olamıyor ve ondan karşılık olarak gelen etkiler alamıyor olsun; o zaman derim ki, eşzamanlılıkları olanaklı bir algının nesnesi

⁶⁸ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A204/B249.

⁶⁹ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, B258.

⁷⁰ Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, 271. Bkz. Melnick, *Space, Time, and Thought in Kant*, 75.

⁷¹ Bkz. Watkins, "Kant's Third Analogy of Experience," 441.

⁷² Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A211.

olamaz ve birinin varoluşu hiçbir görgül bireşim yoluyla ötekinin varoluşuna götüremez. Çünkü bütünüyle boş bir uzay tarafından ayrılmış olacaklarını göz önünde tutarsak, zamanda birinden ötekine ilerleyen algı hiç kuşkusuz izleyen bir algı aracılığıyla bu ikincinin varoluşunu belirleyecek, ama görüngünün nesnel olarak birinciyi mi izlediğini, yoksa onunla eşzamanlı mı olduğunu ayırdedemeyecektir.⁷³

Geçmiş görünüşle şimdiki arasında kurulan bağıntıyla birlikte geçmiş tasarım şimdileştirilmekte ve bu yolla, zamanın farklı anlarında konumlanan tasarımlar arasında bağlantı kurulabilmektedir. Kant açısından, geçmiş tasarımların ya da görünüşlerin etkilerini taşıyan sonraki görünüşlerin zamandaki konumları öncekiler yoluyla belirlenmiş olur. Bu durum, zamanda iki farklı konumda bulunan görünüşlerin eşanlı bir şekilde deneyimlenmesini de sağlar. Kant'a göre, görünüşlerin eşanlı olmaları, onlar arasında ortaklıkların bulunmasıyla ve birbirleriyle etkileşim içinde olmalarıyla sağlanır.⁷⁴ Çünkü görünüşler arasında ortaklığın ya da etkileşimin olmaması, yani bir görünüş ile kendisinden sonra gelen görünüşü birbirine bağlayan nedensellik ilişkisinin olmaması, tüm algıların bağımsız bir şekilde deneyimlendiği anlamına gelir ve bu da sanki her seferinde yeni bir nesnenin verildiği türden bir deneyimden söz etmek anlamına gelir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, algılar ve görünüşler arasında boş bir zaman bölümü olmadığından, tersine, onların birbirine bağlandığı bir zaman aralığı bulunduğundan, görünüşlerin ortaklık içinde deneyimlenmeleri zorunludur.

Sonuç

Bu çalışmada göstermeye çalıştığımız gibi, Kant görünüşlerin bizdeki zaman belirlenimlerine uygun olarak ve süreklilik (kalıcılık), nedensellik ve

⁷³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A212/B259.

⁷⁴ Bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A212/B259. Paton'ın da vurguladığı gibi, Kant açısından olaylar eşanlı bir şekilde algılansa bile, nesnel ardışıklık ve eşanlı varolma, düşünceden bağımsız bir yolla yalnızca duyularla belirlenemez. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*, 1936, 2:195. Watkins ise, burada sözü edilen karşılıklı bağıntı içinde olmanın, iki töz arasındaki çift yönlü nedensel bir bağıntı olduğuna ve bunun da her iki tözün zamandaki konumlarının belirlenmesine neden olduğuna işaret eder. Bkz. Watkins, "Kant's Third Analogy of Experience," 426, 437 ve 440.

ortaklık gibi kategorilerle bağıntı içinde ardışık bir yolla sürdüğünü düşünür. Görünüşlerin süreklilikleri, birer töz olarak zamandaki kalıcılıklarıyla sağlanır. Tözlerin sürekliliği, sürekli değişen görünüşlerin içinde bulunduğu ve anları kalıcı olmayan zamanın birliği açısından zorunludur. Buna göre Kant, görünüşlerin zamandaki durumlarının ardışıklığını kurallara göre belirleyebilmek için nedensellik kategorisinin işleyişinin ve onların eşanlı olarak varolabilmeleri için de karşılıklı bağlantılarının gerekli olduğunu düşünür. Görünüşlerin ardışıklığı ve eşanlı olması, onların temporal bakımdan birbirleriyle bağıntı içinde kalmalarını ve bu yolla, görünüşler çoklusunun farklı zaman bölümlerinde değil ama bir ve aynı zamanda kalıcı bir yolla sürmelerini sağlar. Böylelikle, bu çalışmada ele aldığımız gibi, Kant'a göre iç duyunun formu olan zaman ile nedensellik ve tözsellik gibi bağıntısal kategoriler sayesinde tüm tasarımlar serisinin temporal bağlantılarının nesnel bir yolla belirlenimi olanaklı olmakta ve zamanın birliği bu yolla sağlanmaktadır.

Böylelikle bu çalışmada, Kant'ın görünüşlerin temporal ilişkilerinden zamanın kendisinin ayrı düşünülmesi gerektiği ve bu nedenle görünüşlerin sürekliliklerinin kendilerinde değil ama anlama yetisinin kategorileri ve imgeleme birlikte iç duyunun formu olan zamanda sağlandığıyla ilgili argümanları deneyim analogileri bağlamında ortaya konuşmuştur. Eğer temporal özellikler süren nesnelere kendilerinde değil ama iç duyunun formu olan zamanda bulunuyorsa, bu durumda, görünüşlerin zamanın tek bir anıyla sınırlı olması zorunlu olmaz; tersine, onların parçaları bir sonraki ve bir önceki ana bağlanabilir. Buradan hareketle, görünüşlerin parçalarıyla birlikte zamanda yayıldıkları ve başkalaşımına karşın kalıcı bir yolla sürdükleri söylenebilir.

KANT'IN DENEYİM ANALOJİLERİNDE SÜREKLİLİK, ARDIŞIKLIK VE EŞANLILIK
ANLAYIŞI
A. Suat GÖZCÜ

KAYNAKÇA

- Allison, Henry E. *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*. New Haven: Yale University Press, 2004.
- Broad, C. D. "XI. Kant's First and Second Analogies of Experience." *Proceedings of the Aristotelian Society* 26, no. 1 (1926): 189–210.
- Çitil, A. Ayhan. *Kant Okumaları: Birinci Kritik*. İstanbul: Dergah, 2021.
- Dağtaşoğlu, A. Emre. "Makamsal Müzik ve Kant Estetiği." *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 20 (2015): 335–54.
- Friedman, Lawrence. "Kant's Theory of Time." *The Review of Metaphysics* 7, no. 3 (1954): 379–88. <http://www.jstor.org/stable/20123384>.
- Güven, Özgüç. "250. Yılında Kant'ın Duyulur ve Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne." *Felsefe Arkivi - Archives of Philosophy*, no. 53 (2020): 123–51. <https://doi.org/10.26650/arcp.844123>.
- Guyer, Paul. *Kant*. Routledge Philosophers. New York, NY: Routledge, 2006.
- . "Kant on Apperception and 'A Priori' Synthesis," 2022, 9.
- Höffe, Otfried. *Kant's Critique of Pure Reason*. Vol. 10. Studies in German Idealism. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea, 2008.
- Körner, Stephan. *Kant*. London: Penguin Books, 1990.
- Melnick, Arthur. *Space, Time, and Thought in Kant*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1989.
- Morrison, Ronald P. "Kant, Husserl, and Heidegger on Time and the Unity of 'Consciousness.'" *Philosophy and Phenomenological Research* 39, no. 2 (1978): 182. <https://doi.org/10.2307/2106977>.
- Palmquist, S. R. "Six Perspectives on the Object in Kant's Theory of Knowledge." *Dialectica* 40, no. 2 (1986): 121–51. <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1986.tb01262.x>.
- Paton, H. J. *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*. Vol. 2. United Kingdom: George Allen & Unwin LTD, 1936.

———. *Kant's Metaphysic of Experience: A Commentary on the First Half of the Kritik Der Reinen Vernunft*. Vol. 1. United Kingdom: George Allen & Unwin LTD, 1936.

Stang, Nicholas F. "Kant's Transcendental Idealism." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta, Spring 2022. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2022. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/kant-transcendental-idealism/>.

Walsh, W. H. "Kant on The Perception of Time." *The Monist* 51, no. 3 (1967): 376–96. <http://www.jstor.org/stable/27902039>.

Watkins, Eric. *Kant and the Metaphysics of Causality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

———. "Kant's Third Analogy of Experience." *Kant-Studien* 88, no. 4 (1997): 406–41.

Weizsäcker, Carl Friedrich V. "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics." *Synthese* 23, no. 1 (1971): 75–95.

KANT'IN DENEYİM ANALOJİLERİNDE SÜREKLİLİK, ARDIŞIKLIK VE EŞANLILIK
ANLAYIŞI
A. Suat GÖZCÜ